

לני כהן / מה מתרחש כאן?

על המתח שבין הניתן והבלתי ניתן להעברה בשירו של נתן זך "משנה לשנה זה"

משנה לשנה זה / נתן זך

מְשָׁנָה לְשָׁנָה זֶה נַעֲשֶׂה יוֹתֵר מְעַדָּן,
זֶה יִהְיֶה כָּל כֶּד מְעַדָּן בְּסוּף,
היא אֲמָרָה וְהִתְכַּנְּנָה לָזֶה.
אֲבָל לִי יֵשׁ לַפְעָמִים הַרְגָּשָׁה שְׁאֵנִי טוֹבֵעַ בְּזָמֵן,
יֵשׁ לִי הַרְגָּשָׁה שְׁאֵנִי טוֹבֵעַ מְזָמֵן, הַסָּס.
זֶה הַכֹּל מִפְּנֵי שְׁאֵתָה שׁוֹקֵעַ, הַשִּׁיבָה.
זֶה הַכֹּל מִפְּנֵי שְׁאֵתָה שׁוֹקֵעַ, אֵתָה יוֹדֵעַ.
אֵינְנִי יוֹדֵעַ. לַפְעָמִים אֲנִי חוֹשֵׁב שְׂכַחִי שׁוֹב לֹא אֵתִי.
מְעַדָּן. אֵת יוֹדֵעַת, זֶה צַד אַחֵר שֶׁל שְׁלִילִי.
אֲנִי יוֹדֵעַת וְאֲנִי מְבָרְכֶת אוֹתָךְ עַל גְּלוּיִיךְ,
וְאֲנִי מְבָרְכֶת אוֹתָךְ עַל צָבֵעַ עֵינֶיךָ,
שׁוֹם דָּבָר אֵינְךָ מְשָׁאִיר אַחֲרֶיךָ.
וּבְכֹן זֶהוּ בְּדִיוֹק מֵהַ שְׂמִדָּאִיג אוֹתִי,
וּבְכֹן זֶהוּ בְּדִיוֹק מִי שְׂמִסְפִּיד אוֹתִי,
וּבְכֹן זֶהוּ מֵהַ שְׁאֵנִי מְרַגֵּשׁ.
שׁוֹב אֵתָה טוֹעָה: אֵתָה מְרַגֵּשׁ בְּטוֹב וְהַטּוֹב מִקִּיף אוֹתָךְ,
הוא כָּבֵר מְסָבִיב, עַל כְּתִפָּיו הוא מְרַכֵּיב אוֹתָךְ.
אִם תִּהְיֶה סְבָלְנִי, הוא עוֹד יִתְבַּק אוֹתָךְ.
בְּסוּפוֹ שֶׁל דָּבָר הוא חָזַב לְנֶשֶׁק לָךְ.
אֵתָה יוֹדֵעַ אֵיךְ דְּבָרִים כְּאֵלֶּה קוֹרִים.

בניגוד לאמנויות מסוג אחר, אמנות המילים היא אולי הפגיעה ביותר למוכר, לצפוי. הסיבה לכך היא השימוש הכה זמין ותמידי בשפה, במילים. התקווה היחידה לתוצר כלשהו שאינו שחוק היא בחיפוש אחר מה שאינו זמין באופן מידי, מציאתו והפיכתו לצורה. שיר הוא תוצר כזה. תוצר שמעודד את הקורא לעצירה, להפניית תשומת הלב אל עבר צורה מסוימת שהיא חשובה מספיק בכדי לעצור עבודה ולשאול מה מתרחש כאן, מה מתרחש כאן בדיוק?

במהלך קריאת שיר משהו בנו מגיב, כאשר בדרך כלל אותו "משהו" מבקש למצוא ביטוי מוחשי, דימוי, רצף מילים הגיוני. במהלך קריאת השיר של זך אותו משהו בהחלט מתעורר, אך איני יודעת בקריאה ראשונה (גם לא בשניה ובשלישית) לקרוא לו בשם. התכנסתי, האטתי עד לכדי עצירה, הפניתי את כל תשומת ליבי, לא הצלחתי. הדחף הבלתי נשלט שלי לפרש הצליח למנוע ממני עונג. עונג שיכול להתקיים רק מצורה מסוימת, עונג שקיים במתח שבין הניתן והבלתי ניתן להעברה.

המהלך הראשון שמתרחש אצלי הוא להרגיש תסכול מסוים, אפילו רמה מסוימת של עצבים או זלזול. המהלך השני אחרי שהתסכול והכעס דועכים, מגיע בצורה של מחשבה. האם אני לא חכמה, מוארת, יצירתית, מגניבה, ייחודית או מלומדת מספיק בכדי להבין את כל זה? קצת כמו לעמוד מול ציור במוזיאון, לא להבין דבר, לגחך ולהמשיך הלאה. הרבה יותר קל להמשיך הלאה, לדלג, לא להתעכב. מהלך שמתקיים כמעט בכל פעם כשאנחנו עומדים מול צורה שאינה מובנת לנו, שאנו לא מצליחים להעניק לה משמעות, לפחות באופן מידי.

רק אחרי ימים של התבוננות, קריאות נוספות והתעכבות ממושכת הצלחתי לכמה רגעים לזהות את העדר הדחף שהיה כה נוכח קודם לכן. אז גם הצלחתי לזהות, או יותר נכון להרגיש את העונג. אז גם הבנתי שאני לא בטוחה שאני מוכרחה להבין. דווקא הדחף להעניק משמעות לכל צורה, הוא זה שפגם באסתטיקה שקיימת מעבר לשפה, באותו דבר שאין לו כל אחיזה במילים.

כשז'אק דרידה (פילוסוף צרפתי) נשאל מה היא שירה, הוא ענה בשלוש מילים: עלייך לדעת לזוטר על הידע. בקשה מופשטת ורומנטית ובעיקר בלתי אפשרית. לזוטר על אותו דחף לידע ומשמעות שמניע את האיברים הפנימיים, אותו דחף שגורם לתנועה. אבל זו היא בדיוק בקשתה של השירה, לעצור. כדי להצליח להתענג על שירו של זך, ועל שירה בכלל יש להיפטר ולו לכמה רגעים מהתרבות, מהצורך בהגדרה או משמעות מוחשית, גם מהצורך בהבנה מוחלטת.

הדבר הבהיר ביותר אולי בשירו של נתן זך "משנה לשנה זה" הוא המתח בין הניתן והבלתי ניתן להעברה. מצד אחד השיר כתוב בשפה פרוזאית, דיבורית בהירה ופשוטה. מצד שני, המשמעות העולה מהשפה היא דבר מה שהוא מעבר לשפה עצמה. היא לא חד משמעית או בהירה, היא מתורגמת להרגשה פנימית, ליכולת לשחרר שליטה.

כותרת השיר של זך היא פיתוי (ואולי זהו תפקידה של כל כותרת באשר היא ובשירה בפרט), שידול של המשורר לגרום לקורא לבצע דבר מה, במקרה הזה לעצור, להפנות את כל תשומת ליבו ולהיכנס פנימה אל תוך השיר. בניגוד לפיתוי אקטיבי, בו השידול מגיע מאדם אשר פועל באופן אקטיבי ושואף לשנות את המנגנונים הפנימיים של המפוחה (כפי שהנחש מפתה את האישה לאכול מפרי עץ הדעת, והיא כתגובה מזכירה את איסורו של אלוהים), הפיתוי של זך הינו פסיבי.

הקורא מודע למושא הפיתוי (השיר, או ליתר דיוק הכותרת), כאשר כוח הפיתוי מתקיים בעיקר על ידי כוח הנעה נפשי ופנימי של הקורא עצמו להמשיך ולקרוא את השיר. הפיתוי לקריאה אינו נובע מהמילים המרכיבות את הכותרת, אלא מתוכו של המפוחה. המשמעות הערפילית שהמילים "משנה לשנה זה"

יוצרות מצליחות לקטוע את הרצף האוטומטי. אמנם המילים מרמזות על רצף זמן הגיוני, אך תוך קריאת השיר עולה רושם של השתנות עגומה, אם בכלל. של דבר מה ידוע מראש.

עוד עולה מהשיר הוא הדיאלוג בין הגבר לאישה. דיאלוג משונה ולא בהכרח מובן שמתקיים בשפה בהירה ובלשון דיבורית, יוצר שוב (ולאורך כל השיר) את המתח בין הניתן והבלתי ניתן להעברה. המילה "זה" חוזרת כבר בבית הראשון שלוש פעמים, משרטטת תחושה של סתמיות, חזרתיות, פירוק. זאת לעומת הבית השני, בו המילה כלל לא מופיעה.

הבית המעניין ביותר בשיר הוא דווקא הבית האחרון:

"הוא כָּבֵר מִסְבִּיב, עַל כְּתָפָיו הוּא מְרַכֵּיב אוֹתְךָ,
אִם תִּהְיֶה סְבֻלִי, הוּא עוֹד יִמְבֵּק אוֹתְךָ,
בְּסוֹפוֹ שֶׁל דְּבַר הוּא חַיֵּב לְנַשֵּׁק לָךְ.
אִתָּה יוֹדֵעַ אֵיךְ דְּבָרִים כְּאֵלֶּה קוֹרִים"

בבית זה זך בוחר להחליף את המילה "זה" במילה "הוא", והוא כמעט מצליח לשטות בקורא ולגרום לו להאמין שמדובר בבחירה של האישה המדברת, המסבירה לדובר. החלטה שנדמת לי שקולה וכמעט הכרחית שמצליחה להציל את השיר מחזרתיות מוגזמת שעלולה לגבול בהפיכת השיר לקריקטורה. יותר מכך, העדר המילה "זה" בבית האחרון מאפשר לשיר להסתיים בצורה מטרידה ומעיקה יותר מנוכחות המילה עצמה.

"משנה לשנה זה" הוא לא שיר שיזכה לתגובה מחבבת כמו "הוצאת לי את המילים מהפה". הוא שיר שיעלה שאלות כמו "למה התכוון המשורר" או "מה בדיוק מתרחש כאן". למרבה המזל, נראה שזך התכוון בדיוק לזה, כשאני כמעט יכולה לשמוע את קולו אומר "את מה שאפשר להגיד לחברה על כוס קפה, יש להגיד לחברה על כוס קפה. את השירה יש להפריד מכך". שירה, כמו כל אמנות, לא נועדה בהכרח לזכות בתגובות מכילות, מחבקות, וגם לא תמיד בהבנה מוחלטת. שירה נועדה לעורר בנו משהו, להטריד, לגרום להאטה, להתכנסות. שירה היא האבן הקטנה שנתקעת בגלגל וגורמת לעצירתו, ולו לכמה רגעים.